

יונתן רטוש, 'הכנענים' ויחסם לשואה, 1953–1943

ליאת שטייר-לבני ויעקב שביט

א

במגוון המגיבים על השואה בשיח הציבורי בארץ-ישראל, מימי מלחמת העולם השנייה ועד אמצע שנות החמישים, בלט בתגובתו הקיצונית המשורר יונתן רטוש (1908–1981).¹ קיצוניות זו התבטאה לא רק באדישות שגילה, אלא גם במסקנות הקיצוניות שהסיק מהשמדת העם היהודי באירופה על-ידי גרמניה. בשנת 1942 יסד רטוש חוג ושמו 'הוועד לגבוש הנוער העברי' (שנודע אחר כך בכינוי 'הכנענים'), והיה למורה הרוחני שלו;² המסמכים המכוננים של 'הרעיון הכנעני' הופיעו בשלושה מניפסטים שחוברו בשנים 1943–1944. שני הראשונים בהם – 'אגרת אל לוחמי חרות ישראל' ו'כתב אל הנוער העברי', נדפסו בתל אביב בשנת 1943, כארבע שנים לאחר שובו של רטוש מפריז ארצה;³ המניפסט השלישי נדפס במרס 1944 כחוברת בשם 'משא הפתיחה במושב הוועד עם שליחי התאים (מושב ראשון)', והיא ראתה אור מטעם 'הוועד לגבוש הנוער העברי'. כחוברת זו

1 שמו הספרותי של אוריאל שלח (הלפרין).

2 על תולדות 'התנועה הכנענית' והאידיאולוגיה שלה נכתב לא מעט. ראו, בין היתר: "שביט, עברי או כנעני? ירושלים 1984; " פורת, שלח ועט בידו, תל אביב 1989; נ' גרין, התנועה הכנענית: ספרות ואידיאולוגיה, תל אביב 1987; Y. Shavit, *The New Hebrew Nation: A Study in Israeli Heresy and Fantasy*, London 1987; J.S. Diamond, *Homeland or Holy Land? The 'Canaanite' Critique of Israel*, Bloomington, Ind. 1986.

3 ראו: פורת, שם, עמ' 186–203, 216–217. 'כתב אל הנוער העברי' רמשה הפתיחה' נדפסו מחדש בספרו של רטוש, ראשית הימים: פתיחות עבריות, תל אביב 1982, עמ' 33–34, 149–203; לעומת זאת לא נדפסה בקובץ זה 'אגרת אל לוחמי חרות ישראל'.

שטח רטוש את עקרונות היסוד של התנועה (או נכון אולי לומר, 'המסדר') שניסה להקים, וסגנונו – כשל נביא בעל בשורה.⁴

בשלושת המניפסטים הודגשה השקפת עולמו של רטוש: יש ליצור הוויה לאומית עברית חדשה בארץ-ישראל, המנותקת מכל זיקה – היסטורית, רוחנית ומעשית – לגולה. יש להדגיש כי המסמכים הללו לא היו פרי עטו של משורר בעל רעיונות נסתרים, שכן להשקפת העולם הכנענית הייתה השפעה על הלכי הרוח ששררו בכמה קבוצות בציבור הישראלי.

ביכתב אל הנוער העברי נזכרת השמדת יהודי אירופה רק בדרך אגב:

הועד לגבוש הנוער העברי איננו פונה אליך מפני שפסקה ההגירה מכל הגלויות ואין בארץ חומר אנושי זולתך לפנות אליו. הועד לגבוש הנוער העברי איננו פונה אליך מפני שנשמדו כך וכך יהודים בכך בכך גלויות ומשקלו היחסי של הישוב עלה בכך וכך [...] הועד לגבוש הנוער העברי חרד לנפשו מפניך אתה, שמא בהסתנן בשלבי עלייתך החברתית תסתגל, הלך והסתגל, אל ארצות הפזורה היהודית; פן יפתה לבבך אחר הלך-רוחו וקנה-מדתו והוקרתו של הערב-הרוב הזה של פליטים ועולי-רגל.⁵

בשני המניפסטים הראשונים מ-1943 שאף רטוש להצביע על עומק התהום הכרויה – לדעתו – בין היהודים באירופה, שהם חלק מרכזי מן 'העולם היהודי המרעיל את נפשותינו', לבין הנוער העברי בארץ-ישראל. לא ההווה ההיסטורי עמד בראש מעייניו אלא עתידה של האומה העברית החדשה, שתקום בארץ-ישראל רק אם הנוער העברי יסיר מעליו את 'מסכת קורי העכביש היהודית'. בעיני רטוש התרחשה השואה באירופה כבעולם זר ורחוק, ולנוער העברי בארץ-ישראל לא צריך להיות שום עניין בהתרחשות זו.

כשנה מאוחר יותר אחר כך, ב-1944, הוטד רטוש מההשפעה שעלולה להיות להכרה בהיקפה של השואה על התודעה הלאומית של הנוער העברי בארץ; במילים אחרות, הוא סבר כי הידיעות על היקפה של שואת יהודי אירופה, שנפוצו בארץ-ישראל כבר בסוף 1942, מסכנות את התפתחות התודעה העברית המולדתית שהטיפף לה. כנראה בשל כך לא הסתפק עוד בתיאור הגולה כתרכבות של מהגרים, המבקשת להשתלט על הוויית הנוער העברי בארץ-ישראל ולהטיל על 'גב העברי הצעיר את חטושת הקלון של נצח הפזורה', אלא בחר בסגנון רטורי קיצוני עוד יותר. וכך אמר וכתב:

4 השירה 'ההולכי בחושך, מזמור', שהופיעה בדפוס רק בשנת 1965, היא במידה רבה תרגום של 'משא' ללשון של שירה ארכאית אסכולוגית. ראו י. יצחקי, 'עין בשרי' 'ההולכי בחושך': יונתן רטוש בין האידיאלוג למשורר, בקורת ופרשנות, 11–22 (1978), עמ' 193–223.

5 'כתב אל הנוער העברי', ראשית הימים (לעיל, הערה 3), עמ' 32.

והטבת הנאצי הוסיף והחריף את כוחה של העיירה בלבכם של המהגרים, ועמה את 'שאלת-הצברים' של הציונות. המהגרים כולם הזדעזעו מן הטבח וממלחמות הגיטו אשר בסיומו בכל עומק היותם האישית והיהודית. הנוער העברי – הדבר לא נגע אלא בנימה האנושית שלו בלבד. וגם זה מתוך התנכרות לגבורת השפן שבהגבה היהודית. וגם זה מתוך רוגז מחלחל על שאת אלה מבקשים להציב לו לדוגמה ולמופת. וגם זה דהה והלך ונמוג והלך עד כדי אדישות ושאת נפש לנוכח השמוש היהודי הנחות והריק והטורד בכל אלה [...] ובלבו של הנוער העברי לא נשאר מכל אלה ולא כלום. ולמרות כל ההטפה וההכרזות והעתונות והספרות והנאומים וההצגות המחושבות, אין הדבר יכול לחדור אלא למוחו בלבד. בגדר חשבון זה, שמספרם של המועמדים היהודיים להגירה לארץ הזאת ולהתבוללות בתוכה הנה פחת כך וכך.⁶

רטוש גרס אפוא כי השואה היא 'טבח', המרידות בגטאות הן 'גבורת-השפן' של העם היהודי שנלכד ב'ירכתי מאורתו'. לדידו של רטוש, כל מה ש'הנוער העברי' בארץ-ישראל חש כלפי רצח העם היהודי אינו יותר מ'צער אנושי', אבל בשום פנים לא הזדהות עמוקה ולא תחושה שהתרחש חורבן נורא. יתרה מזו: התגובה האמתית של הנוער העברי לשואת יהודי אירופה אינה צער אלא רוגז, נגד הניסיון המאורגן לטפח צער על גורלם של היהודים – כיהודים. הניסיון הזה – קובע רטוש – רק מגביר את אדישות הנוער. ב'משא הפתיחה' מטריד את רטוש החשש מפני 'הסתערות יהודית תזקה' בעקבות השואה, העלולה 'לשטוף' את 'ההכרה העברית' שהתגבשה עד אז ולחזק במקומה את 'ההכרה היהודית הגלותית'.

רטוש מתאר את 'היהדות' כתרכבות חולה, עדתית וגלותית, תרכבות של 'מהגרים ועולי-רגל המתנשפת עלינו פה במלוא רפיסותה ואין-אוניה'; זוהי הוויה העומדת בסתירה מוחלטת לתפיסת הלאומיות העברית הטריטוריאלית שהוא הציע, שהפרידה באופן מוחלט בין 'יהודי' לבין 'עברי'. מנקודת מבט זו, היהדות מצטיירת כאויב המסוכן מבפנים, אויב 'האוכל בנו בכל פה', העלול להדביק את הנוער העברי ב'צרעת'. במילים בוטות רטוש דוחה את מה שתיאר כביטויי הירגשנות היהודית והנאמנות היהודית הכוזבת' שמנסים לכפות על 'הנוער העברי'⁷ והוא קורא לו לעמוד על נפשו 'מפני כל הזר והנכרי העט עליו במולדתו': 'רק נשליך את האפר היהודי מעל עינינו, רק נבקיע את הערפל היהודי המאפיל, ועולם העברים הגדול והשלם של ימי הקדם יתן בנו ובנפשנו את מלוא כוחו'.⁸

הרטוריקה של 'משא הפתיחה' רוויה מונחים השייכים לפרטואר של הספרות האנטישמית לדורותיה. היהדות מתוארת בו כ'רעל', כ'מחלה' וכ'צרעת'; מדובר בו

6 'משא הפתיחה', שם, עמ' 196.

7 שם, עמ' 150, 156.

8 שם, עמ' 185.

על 'שיניה הרקובות של היהדות', על 'חלי הנפש היהודית' ועל מחלתה המתפשטת בעולם וכיצד כזה. העולה הפליט – 'המהגר', בלשונו של רטוש – שאינו מוכן לעבור את תהליך ההמרה לעבריות, הוא 'יהודי שאין לו תקנה' – דברי שקר על לשונו, בכל מחק שפתיים וחלקת לשון' – ולכן אין לו מקום בארץ-ישראל. זאת אף זאת: היהדות (רטוש כותב תמיד על 'היהדות' ולא על 'יהודים') תתאושש גם מהחורבן הזה, החורבן השלישי, ותמשיך להתקיים: 'תולעת יעקב תוסיף לזחול במרחבי העולם לעולם ועד'.⁹

בדברים אלה ניתן לראות את הביטוי הקיצוני ביותר של 'שלילת הגולה', של שנאה עצמית¹⁰ ואף למצוא בהם דמיון ל'הצעות' לפתור את 'הבעיה היהודית' על ידי הגדרת היהודים (בעצם 'היהודים השמיים') כ'יהודים ארים'.¹¹ למעשה קראו 'הכנענים' לנוער העברי לממש מעין המרה של היהודים הארץ-ישראלים מ'יהדות' ל'עבריות', ישות חדשה שתגלם הוויה לאומית-טריטוריאלית חדשה-עתידית, שאין לה שום זיקה ליהדות.

ההקשר ונסיבות הזמן הפכו את 'משא הפתיחה' לא רק לכתב מכונן של אידאולוגיה לאומית-טריטוריאלית רדיקלית אלא לגילוי קיצוני, יוצא דופן ויחיד מסוגו, של סלידה ותיעוב מופגן וחסר רסן כלפי היהדות והיהודים כאחד. יש לזכור כי הדבר נכתב לאחר שנודע בארץ על השמדת היהודים בידי הנאצים ומשפטי הפעולה, וחרף זאת לא היסס המשורר, מייסד 'המסדר' והוגה הדעות שלו, לתאר את יהודי אירופה בתיאורים הלקוחים מהספרות האנטי-יהודית האנטישמית הקיצונית ביותר; הוא גם השמיע דברים אלה ברכים כחלק בלתי נפרד מ'בשורת הגאולה' האסכטולוגית שלו ומהפרוגרמה המדינית שהציג.

ב'משא הפתיחה' בולט לא פחות חששו של רטוש כי השואה תפריע לתהליך ההיפרדות בין 'יהודים' ל'עברים'. מניפסט זה מבטא לא רק תפיסת עולם אנטי-יהודית רדיקלית, הטוענת כי היהדות היא דת של עדה הזרה ללאומיות ולריבונות טריטוריאלית ואף מתנגדת לה והרואה בשואה חלק בלתי נפרד, 'טבעי',

9 שם, עמ' 192.

10 פורת (לעיל, הערה 2) מסתייג באומרו כי כתיבה בסגנון כזה ונקיטת הביטוי 'גבורת השפן' הם 'מעשה מרושע' שלא היו במקום, ודאי לא בחברה היהודית בארץ-ישראל שלא ידעה מה עלה בגורל המשפחות באירופה הכבושה. פורת מוסיף ואומר כי הטקסט היה 'גילוי קיצוני של חוסר הבנה בדרכי ההסברה. ספק אם ניתן היה להמציא משהו מרתיע יותר מבחינת מידת יעילות הסברה' (עמ' 198–196). אולם לדעתנו יש בדברי רטוש אלה הרבה יותר מאשר 'חוסר הבנה בדרכי הסברה'; ביטויים כגון 'גבורת השפן' לא היה היחידים המהדהדים מן הספרות האנטישמית הגזענית. דן לאור כותב כי הקריאה במסמך ממרחק הזמן עדיין מעוררת מבוכה ואי-נוחות בשל 'עצמתה של שנאת היהודים המובלעת בו', אולם השנאה אינה מובלעת אלא גלויה ומתפרצת. ראו: דן לאור, 'בני הארץ: שאלה של הגדרה עצמית', הקבוצה הכנענית: ספרות ואידאולוגיה (אסופה), תל אביב 1987, עמ' 60–64.

11 ראו: S. Liptzin, 'Jewish Aryans', in *Germany's Stepchildren*, Philadelphia 1944, pp. 184–194.

של 'הגורל היהודי'; המשמעות העיקרית של השואה, אליבא דרטוש, טמונה אפוא בכך שהשואה 'עלולה להפריע ולהזיק' לתהליך ההתגבשות של התודעה הלאומית העברית-טריטוריאלית משום שהיא תחיה, או תחזק, את הזיקה בין היהודים בארץ-ישראל ליהודים שמחוצה לה, ובכך תשבש את התהליך החיובי והבלתי נמנע בעיניו של היפרדות מוחלטת בין אלה לאלה.

מול הטענה הרווחת כי ביישוב היהודי בארץ-ישראל, בעיקר בקרב הנוער, לא חשו צער במידה ההולמת את חורבנה של יהדות אירופה ולא פרסמו את הידיעות על השואה בתכיפות ובהבלטה הראויות, ניצבת 'עדותו' של רטוש, הסבור כי 'מנגנון התעמולה' הציוני כבר הצליח לעורר ביישוב היהודי צער עמוק ורגשי הוזהרות, המאיימים על זהותו העברית.

האם מדובר בגילוי חד-פעמי, שהפרסומים 'הכנעניים' של השנים הבאות התרחקו מדעותיו או אפילו התנערו ממנו? ננסה להשיב על כך להלן.

ב

את תגובות רטוש ו'הכנענים' לשואה אפינו מסוף שנת 1948 שלושה קווים: (א) התעלמות והיעדר התייחסות; (ב) החרפת התיאור השלילי של היהדות ושל היהודים כדי להעמיק את תמונת התהום הפעורה בינם לבין הנוער העברי ותודעת העולם ה'עברי' – החרפה שראו בה חלק בלתי נפרד והכרחי למאבק נגד התחזקות הזיקה הנפשית בין 'הדור העברי' בארץ-ישראל ליהודי אירופה ('הגולה');¹² (ג) ניסיון להוכיח שיחס היישוב והצינונות לשואה הוא תכליתי-פונקציונלי ותורלא, כלומר: הם משתמשים בה כדי לקדם את האינטרסים שלהם.

פרסומי 'הקבוצה הכנענית' במחצית הראשונה של שנות החמישים, בעיקר בכתב העת שלה 'אלף', המשיכו בקו של שלילה קיצונית של היהדות. אזכור של השואה היה מופיע רק כדי להתנגד לחזרה של החברה הישראלית ל'יהודיות' – חזרה המתרחשת בהשפעת השואה. מנקודת מבטם של 'הכנענים' נודעה לשואה – ולעלייה שבאה אחריה – השפעה מכרעת על עיצוב העמדות של החברה הישראלית בשאלות לאומיות, ולכן מוטב שלא להתייחס אליה כלל או רק בעקיפין. כך לדוגמה, במאמר 'לנוכח החשכה הגדולה', המחבר מעיר בדרך אגב כי 'הטבח ביהודים' היה אחד מתוצאות המשבר העולמי הגדול, שהחל במלחמת העולם הראשונה.¹³ במאמר אחר,

12 לדוגמה: במאמר של בעל שם העט 'מואב', ניסה המחבר להוכיח כי שירי חיים גורי, לאחר שוכו משליחות באירופה, מגלים כי גורל היהודים רחוק מלבו, וכי כשהוא עוסק בשואה – הוא 'עושה שקר בנפשו'. ראו: 'הכנענים בשער', אלף, ג (יוני-יולי 1950), עמ' 10–11.

13 ב' נהר, 'לנוכח החשכה הגדולה', אלף, ג (מרס 1952), עמ' 4–5 (הרבה מן הכותבים ב'אלף' השתמשו בשמות עט).

ג

יש הסוברים כי האידאולוגיה הכנענית נתנה ביטוי פומבי להלכי רוח סמויים ששררו בחלק מן החברה הישראלית: חלק זה לא העז להתבטא בפומבי ולדחות את 'שטיפת המוח', בלשונם של 'הכנענים', שעשתה לו האידאולוגיה הציונית הממוסדת. קשה למדוד את מידת ההשפעה שנודעה לכמה מן הרעיונות של האידאולוגיה הכנענית על השיח הציבורי במדינת ישראל, ובוודאי על היחס לשואה; עם זאת דומה כי לדרך הצגת השואה בידי 'הכנענים' ולדרך שבה ביקשו לעצב את יחס הציבור אליה לא הייתה השפעה כלשהי. גם מי שקיבלו חלק מהרעיון 'הכנעני' על יצירת אומה עברית חדשה בארץ-ישראל, אומה שאין לה כל קשר וזיקה להיסטוריה היהודית בכלל ולגורל יהודי אירופה בימי מלחמת העולם השנייה בפרט – גם הם לא חזרו על הדברים האלה.

לדוגמה נביא את הדברים שנכתבו במניפסט היסוד 'מאבק', שהופיע במאי 1947 בידי החוג שכינה את עצמו 'ארץ-ישראל הצעירה'; את החוג יסד אורי אבנרי²⁰ בשנת 1946 ולטענתו הוא דובר בשם 'הדור הארצישראלי החדש' והוא מייצגו:

— האם אתם פונים עורף לגולה ההרוסה המשוועת לעזרה? [מודגש במקור]
— זהו שקר דונוני שהומצא על ידי דמגוגים חולניים. אנו פונים עורף להוי הגלותי על תרבותו ומסורתו – אותן המסורות האשמות במידה כה מכרעת בחורבן האיום של הגולה. לא נרשה שמסורות אלו תגונבנה לארץ ותהפוכנה גם את הישוב לגטו חדש. אולם, אין אנו מפקירים את בני-הגולה לגורלם [...]

'מאבק' אינו טוען שהישוב העברי בארץ-ישראל לא היה צריך לנסות להציל את יהודי אירופה. אדרבא: 'אנו מטיחים בפניהם [בפני אנשי היישוב] את ההאשמה שניסו לגלגל עלינו [על חוג 'ארץ-ישראל הצעירה' ו'הכנענים'] – את ההאשמה של הפקרת בני הגלות'. [מודגש במקור].²¹ אין כאן התנערות מן הזיקה ליהדות אירופה או מאחריות לגורלה; נהפוך הוא, מופנית אצבע מאשימה אל הנהגת היישוב

מסבירה את חידלון האונים הציוני. עם זאת הוא מוסיף כי חוסר ההזדהות של הציונים עם היהודים באירופה הכבושה נבע מ'תיעוב עמוק' שחשו כלפי היהדות הגלותית, שממנה ביקשו להתנער. ראו: ב' עברון, החשבון הלאומי, תל אביב 1988, עמ' 294. וכך, כאשר רטוש וחוגו יצאו חוצץ נגד הזדהות היהודים ביישוב ובמדינת ישראל עם יהודי אירופה וראו בה 'אסון', בה בעת הטיח בהם עברון טענה הפוכה לגמרי: הם חשו כלפיהם 'תיעוב עמוק'.

20 על היחס האמביוולנטי בין אורי אבנרי לבין 'הקבוצה הכנענית' ראו שביט (לעיל, הערה 2), עמ' 139–165.

21 ראו: 'תשובתנו', מאבק, הוצאת 'ארץ-ישראל הצעירה', הוצאה חד-פעמית, מאי 1947, עמ' 5–3.

שתבע ממערכת החינוך שלא לחנך ילדים על ברכי היהדות, נזכרות רק כבדרך אגב 'רדיפות' של יהודים.¹⁴

המושגים 'ניצולי שואה' או 'ניצולים' אינם מופיעים ב-32 הגיליונות של הביטאון הכנעני 'אלף', שראו אור בשנים 1948–1953; ב'מילון הכנעני' קיים רק המושג 'מהגרים'. רטוש וחוגו השקיפו בחרדה גדולה על העלייה ההמונית וראו בה גלים של מהגרים, המביאים עמם את כל המטען הפסול והבוזי של היהדות הגלותית. בתחילת 1951 חזה רטוש חזון אפוקליפטי לעתידה של מדינת ישראל, שהפכה להוותו ל'מדינה יהודית' שאינה אלא 'גיטו מברצר' ולכן צועדת לקראת אבדון; בחזון זה כתב כי תקופת השואה, 'החורבן של המאה העשרים' בהגדרתו, היא עתה וזכרון רחוק (כך!) שנמוג.¹⁵

מנקודת המוצא הלאומית-הטריטוריאלית שלו הגיע רטוש לשלוש מסקנות נוספות: 1. השואה אינה 'מקרה יהודי' ייחודי. רצח העם שביצעו הנאצים כוון גם נגד מיליוני צוענים; הנאצים התכוונו גם לרצוח מיליוני סלאבים. הצגת מדיניות רצח העם של הנאצים כמכוונת רק נגד היהודים 'תואמת מאד את ההשקפה היהודית, המסורחית, היחידנית, הסתגרנית והעדנית, אבל היא מעקמת את העובדות ומערפלת את המוחות היטב היטב, ואולי אף זו כוונתה בעצם'.¹⁶ הדגשת הממד האוניברסלי של השואה נבעה לאו דווקא מ'צער אנושי' שרטוש חש כלפי מיליוני לא-יהודים שנרצחו בידי גרמניה הנאצית אלא מן החשש האמור, כי השואה וזכרה יהפכו לאבן יסוד בתודעה של החברה הישראלית.

2. מדינת ישראל אינה 'היורשת' של היהודים ואינה נציגת העם היהודי; לכן אינה צריכה ואינה רשאית 'לקבל מן הרייך הגרמני הרביעי פיצויים קיבוציים'.¹⁷
3. בדרך כלל נתפסה השואה כמחזקת את האידאולוגיה 'הציונית-יהודית', אך בעיני 'הכנענים' היא נתפסה גם כראיה ניצחת לכישלונה של הציונות ולסיום דרכה. לפי תפיסתם ניצבת הציונות לאחר השואה בפני שוקת שכורה, משום שה'רזרבות הציוניות' של המועמדים להגירה נשמדו: 'יהודי אירופה היו הציונים הממושטרים והמאורגנים והפעלתנים ביותר – הם היו מועמדים ממשיים להגירה, אם לא משום 'ציונותם' הרי בגלל עצם תנאי קיומם בארצותיהם'.¹⁸ מכך מוסקת המסקנה 'ההגיונית': מעתה ואילך, בהיעדר 'רזרבות ההגירה', לא יהיו יותר מהגרים יהודים שיעכבו את התגבשות 'האומה העברית'.¹⁹

14 חוהית, 'בשבי בית הספר', אלף, יב (ינואר 1952), עמ' 12.

15 רטוש, 'מדינה יהודית', אלף, ז (ינואר 1951), עמ' 7–8.

16 מוכא אצל פורת (לעיל, הערה 2), עמ' 301–306.

17 אלף מ.ע., 'כסף וזרע', אלף, יב (ינואר 1952), עמ' 3.

18 ש' רותם, 'משבר הכנסיה הציונית', אלף, ג (ינוני-יולי 1950), עמ' 4–6.

19 בועז עברון, שהצטרף לכנענים לאחר הקמת המדינה, כותב בספרו כי מאז תחילת האמנציפציה לא היו היהודים כה חלשים וחסרי אונים כפי שהיו בתקופת הנאצית; ייתכן שגם עובדה זו

שלא עשתה די למענה. זהו רמז ראשון לטענה, שאורי אבנרי ייתן לה מאוחר יותר ביטוי נרחב בשבועונו 'העולם הזה', כי התנועה הציונית והנהגת היישוב לא פעלו די להצלתם של יהודי אירופה.²²

*

עצמת הדמוניזציה שהפגינו כתבי רטוש כלפי יהודי אירופה, דמוניזציה ברורה 'הפרוטוקולים של זקני ציון',²³ ותיעוב חסר רסן ומשתלח שבוטא ב'משא הפתיחה' כלפי היהודים והיהדות, נבעו מתפיסת עולם מניכאית ודוקטרינה אידאולוגית קנאית, נעדרי כל חמלה וצער. עמדות אלה והאדישות המוחלטת שגילו 'הכנענים' לגורל יהודי אירופה לא זו בלבד שלא הוסיפו אהדה לרעיונותיהם, אלא תרמו בוודאי להתרחקות מהם.

נספח

משא הפתיחה במושב הוועד עם שליחי התאים (מושב ראשון, מרס 1944)

לא ביום אחד תצטלל דעתו של אדם משכרון הרעל היהודי העתיק המחלחל עליו יום אחד יום ושנה אחר שנה. כי ביום אחד יתגבר כחו של אדם עד כדי לקום ולהשליך מעליו את העול הכבד וכל כלי הרתמה שהעמיסו עליו הורים ומורים ומתנכיים מילדותו ועד הנה, ולא ביום אחד יעלה ארוכה לרצועות העבדות שרצעו בנפשו האסורים הזרים הללו ויעזו לכפור בכל מה שלומד להאמין בו ולבזות כל מה שלומד להתפאר בו, ולשאוט את כל שלמדוהו לקדש. ולא ביום אחד יעצר כוח ללמד את עיניו לראות נכונה ולהניח את מחו לחשב נכונה, ולקום וללכת על פי קול ליבו.

כי הראיה והמחשבה לבדן, שאין המעשה מצטרף עמהן, אינן מעלות ואינן מורידות. כי את האמונה הזאת צריך לעבוד. כי הרעל לא יפוג מעצמו, כי העול הזה לא ישור מעל צוארנו מעצמו, והאסורים לא ימסו מעצמם. כי את העול הזה צריך לשבור ואת האסורים האלה צריך לקרוע.

כי יום יום ושעה שעה מוסיף הרעל הזה לחלחל בכל עט ובכל פה ובכל

22 טענות אלו החלו לעלות בעיקר כשהחלה 'פרשת קסטנר', באמצע שנות החמישים.

23 ב'משא הפתיחה' דחה רטוש את המיתוס של 'זקני ציון' בטענה שליהודים אין לא כוח ולא העזה להשתלט על העולם. לעומת זאת, 'ארץ אחת ישנה בעולם ואומה אחת שלגביהן האגדה של זקני ציון אינה אגדה כלל וכלל [...] הארץ הזאת היא ארץ העבריים' [פיזור במקור] והאומה הזאת היא האומה העברית', שם, עמ' 199.

חלבבות. כי יום יום ושעה שעה מוסיפים להכביד את העול הזה ולהדק את האסורים הללו עלינו ועל אחינו הצעירים. כי האויב הזה האוכל בנו בכל פה, בקרבנו פנימה הוא יושב ואם לא נעקור אותו ואבדנו. כי הארץ הזאת לא תוכל להיות עברית ויהודית כאחד, והישוב הזה לא יוכל להיות גם אומה, גם אבר מנצח הפזורה היהודית. כי אם לא נוריש אנחנו את כל התרבות החולה הזאת של המהגרים ועולי-הרגל תדבק בנו הצרעת הזאת לעולם, ולא עוד מולדת עברית תקום בזה, ולא עוד גוי עברי יתפשט בזה, רק ארץ קודש אכולת שחיתות וצביעות, מרכז נוסף ובן חלוף לנצח היהדות. [...]

בו ביום שכל הנוער הזה כולו יעמוד על כל עומק התהום הזאת של המהות היהודית לדורותיה, ומטבע בריתה, ומבעד לכל מסוה של מליצה, ולכל צעיף של מפלגה, וכל ארגון וכל כת וכל מוסד, יהיו קיצוניים ככל שיהיו, ויהיו מציאותיים ככל שיהיו, ויהיו אידיאליסטים ככל שיהיו; – בו ביום, בהסר מהם הנוער העברי את אמונתו ואת אמונו, וחדל מהם, ישארו כל רבי המהגרים ועולי-הרגל והפליטים הללו כמו שהם – כעולי-רגל וכפליטים בכל אשר הם שם; עם כל הכבוד האישי שאפשר לחלוק לטיפוסים בודדים של עולי-רגל באשר הם עולי-רגל; ועם כל הרחמים האישיים הרבים שאפשר לרחוש לפליטים באשר הם פליטים; ועם כל החיבה האישית העמוקה שאפשר להגות למהגרים שונים באשר הם קרובי משפחה; ועם כל ההשתתפות בצערם של כל אלה על יסורי הסתגלותם המקוטעת; ועם כל ההוקרה שאפשר להוקיר יחידים מאלה על כוחם איש איש במקצועו; ועל העזרה אשר אפשר להעזר בהם, איש במקצועו. ובו ביום תרד מנהיגותם מעל במת הציבור העברי לעולמים, על הגותם והגיגם והגיונם והגיונותם, ודמות עולמותיהם ומסורותיהם, איש כרבותיו ואיש כפזורתו, להסתגר בתחום זכרונות עברם הציוני הנלבב או הנקלה, לכתוב את זכרונותיהם או לנסות, כפי אשר ינתן בידם, להשמיץ את שם העברים וכל קדשיהם בשם היהדות והציונות והאנושיות וכל שאר האוצרות אשר באמתחת מרכולתם. וכל שאר המהגרים ועולי-הרגל והפליטים יזכרו וידעו ויבינו כי כל החזיונות היהודיים ומדוחי השוא בארץ הקודש היהודית וכל שאר מיני ירקות וגעגועים שלהם הם דברים שלכל היותר רשאים הם לגנוז אותם עמוק עמוק בחביוני לבם ואין בהם כדי לחייב את הארץ הזאת ואת בניה כלל ועיקר; וכי אין להם שום זכות בארץ הזאת ולא חבור אליה אלא בגלל היותם אבות לבנים עברים, בי הארץ הזאת; וכי ייטיבו להביא למולדת בניהם העברית ולעמם של בניהם העברים את מיטב התועלת שיש בידם להביא איש ככוחו וכמקצועו וכנסיונו, מבלי לבקש לנסות לבלבל עלינו את מחותנינו בפרובלימות היהודיות שלהם ולטשטש עלינו את לבותינו בתסביכים הנפשיים שלהם על פתרונותיהם, ומבלי להריק עלינו את שפך

חלומות הפזורה היהודית לדורותיה, מבלי לנסות לנגע את מולדת העברים הקמה לתחיה בצרעת האסון האוחז בעקב היהדות מאז היותה, ומבלי לנסות להטיל על גב העברי הצעיר את חטוּרַת הקלון של נצח הפזורה, ומבלי לנסות להתוות על מצחו ובנשמתו את תו האבדון והחורבן.

כך הם חיי המהגרים בכל אשר הם שם. וכך יהיו גם אצלנו, העברים. כך יהיה לגבי המהגרים הנמצאים בתוכנו כיום הזה; וכך יהיה לגבי המהגרים העתידיים להוֹסֵף לנו, במידת היותנו זקוקים להם, וכל זמן שנהיה זקוקים להם, ובמדה זו, תוך זמן זה, בלבד. [...]

הציור שמצירת הציונות במוחו של הנוער הוא כאילו כל היהודים רוצים, בעצם, באיזו ארץ, ובארץ הזאת דוקה, ועל כל פנים, נכונים היו, בעצם, כמובן, לרצות בה, ואפילו לבוא אליה, או שהיו יכולים יכולים לרצות בה ולבוא אליה. והכוח הגדול והאיום והנורא וההיסטורי הצפון כביכול ברצון זה, או באותה יכולת-של-רצון, הוא הכוח שעליו נשענים, ואשר עליו יש להשען. ובתור דמות עילאית של גבורה מציבים את הגבורה שבמלחמת הגיטו, אותה גבורת-השפן, שגם הוא נלחם כידוע בכל מלוא מעוט כוחו, ועד הנשימה האחרונה, בשעה שהוא נתפס בירכתי מאורתו, ושוב אין לו דרך להמלט. וכהוכחה נצחת לאמת הציונית, נתחדשה עכשו העובדה החותכת, שהנה השמיד היטלר את יהדות פולין, ואת הישוב לא השמיד.

וכל הדברים הללו וכיוצא בהם הם שקר, וגם אומריהם עצמם יודעים שהם שקר על כל פנים ביניהם לבין עצמם וברגעי פכחון, וגם יודעים הם שכל מערכת השקרים הזאת מחנכת היא לצביעות הלב ולטמטום המוח ולאכזבות. [...]

ועל כל כוח חרות הנפש והמעשה הכרוכים בהוּיָתָה של אומה חדשה, צפון בנו כוח הנפש הלוהט והקנאי ורבי-המסורת אשר בתחיה לאומית, סוד חדוש עלומיה של אומה. כי כוחה של התחיה הלאומית העברית נותן לפנינו ארץ גדולה ורחבת ידים הטבועה בחותמם של אבותינו העברים, ותור זהב של מלכים הרודים בבישת ובגלי הים, ולהט של מלחמות חרות וגבורה, ודמויות של אנשי נפש ויצרים בטובים וברעתם, ודוגמאות של הפיכות ומהפכות, ועולם גדול של אגדות ואלים, אשר חרף הסלף היהודי אשר סלפוס באזנינו מורים בבלי הדעת, וחרף מעוֹט־הדמות אשר שוותה להם היהדות לפנינו, חיים הם בנפשנו פנימה ומדובבים אותה. רק נשלך את האפר היהודי מעל עינינו, רק נבקיע את הערפל היהודי המאפיל, ועולם העברים הגדול והשלם של ימי הקדם יתן בנו ובנפשנו את מלוא כוחו. [...]

היהודים יבחרו בדרך היהודית

והיהודים יבחרו בדרך הקלה – בדרך היהודית. מתי מעט חמומי ראש ולב יקומו להלחם עד מות על מה שהיו הם רוצים לראות ביהדות, והם ילחמו גם יומתו, גם יוסגרו בידי אחיהם כמאז ומעולם בימי המלחמה. מתי מעט יתנו את כל נפשם וכל מאודם בנטל מאמץ של אומה ואחריות של מדינה, – וכל זמן שתהיה הדרך קלה עליהם והמזל מאיר להם פנים, אף ישאו אותם על כפים. אבל עם כל צל צלה של סכנה, ואין צריך לאמר עם תבוסה, ימצאו עומדים לבדם ובידיים ריקות. כי היהודים ישליכו את כל הנטל הכבד הזה של אומה ומדינה ומולדת וחרות מתוך ספינתם היהודית. כי כל אלה הלא רק עטורים הם. לא באלה עיקר ההויה היהודית שלהם, ולא באלה עיקר עצמותה של היהדות. והספינה היהודית תוסיף להתנדנד, בגאון או בקלון, לבטח או בסכנת נפשות, על פני גלי העולם של נצח הפזורה שלה.

גם לא יגרע ממנה דבר. האם לא עמדה היהדות בשני חורבנות – מדוע לא תוכל לבלוע גם שלישי? וכי לא שרדה מאות בשנים ללא מדינה וללא חרות? מדוע לא תשרוד עוד שנות מאות ואלפים? קשים הזמנים עתה ליהדות – אבל מה גלי הזדון והפרוענות אשר לא עברו עליה? והאם לא יכלה לכולם גם עמדה בהם? ואפילו היטלר – האם יכול לה ליהדות? כי כידוע צדקה גדולה עשה ליהודים אותו קדוש ברוך הוא שפזרם בין כל האומות וכל הארצות, ואשר על כן אף על פי שבכל דור ודור עומדים עליהם לכולם, תמיד נמצא אותו קדוש ברוך הוא מקדים להם רפואה למכותיהם. וכי לא יד ההשגחה היהודית היתה זאת שהקדימה ושלחה מיליוני יהודים מארצות הטבח הנציות כיום לאמריקה הגדולה והברוכה ורחבה, שהיא כידוע איננה להם כלל בגדר גלות, באשר היא אמריקה-שלהם? והעולם גדול, והזמנים משתנים, ולא בכל דור יקום היטלר, וחזקה עליו על הקדוש-ברוך-הוא היהודי שיקדים איזו רפואה גם לאנטישמיות באמריקה, אם תארע חס ושלום. ועמים יקומו ומדינות תתמוטטנה, אבל היהודי יחיה לנצח, תולעת יעקב תוסיף לזחול במרחבי העולם ועד.

וגם המשיח היהודי יוסיף לנצח מסדורי תפילה, ומאגדות וממעמקי לבבות ודורות ומערפלי חלומות. משיח יהודי טוב ויקר היכול להדרש לכל הפנים. משיח בצלמם של יהודיו, שתמיד נמצא הוא לדורשיו לנחמם, ולעולם אינו בא אליהם בפועל ממש, ובאכזריותה של מציאות מחייבת. וגם תקות גאולה היכולה להדרש לכל הפנים תשרוד ותחיה. הנה זה היתה שיבת ציון אחת, והנה זה באה שיבת ציון במהדורה שניה, עוד אלף שנה, עוד אלפיים. ונצח הפזורה היהודית לא ישקר.

ובמקום שהחורבן קרוב כל כך אל הלב, ובמקום שהחורבן הוא בדרך הטבע כל כך ואין בו משום חתימה כלל, ובמקום שהחורבן אינו אלא סיום

של מחזור אחד בחליפות דברי הימים היהודיים, ופתיחה למחזור שני, ארוך ממנו ושלם מאד, ומפואר וקרוב מאד ללב ולטעם, תחנה ויד לגלגל החזור של הפזורה – הרי באמת ובתמים אין צורך ביגיעה רבה ובמסירות-נפש רבה כדי למנוע בעדו. אמנם חורבן גם הוא יש לו מחיר, מחיר דמים של כל מיני קצרי-דעת וקצרי-רוח נואשים ונכזבים. אבל גם את אלה ידעה היהדות. וגם על כל אלה התגברה, גם יכלה. כי לא חרות הם מבקשים ולא מולדת נחותה להם לתלושים הללו. נפשם יוצאת אל הוכחה נוספת לכוחה ולחיוניותה של הפזורה היהודית ונצחה.

והתכלית הזאת – הרי זו תכלית יהודית ראויה לשמה. [...]

סם החיים שבחורבן שלישי

לעומת כל אלה מה רב כוח החיים שיכול חורבן שלישי לתת בלבה של היהדות המתפוררת, ומה גדולה הרוח שיכול חורבן שלישי לחדש בקרבת. החורבן הראשון הטרום-היסטורי, כמעט כבר נמחה זכרו מן הלבבות. גם החורבן השני, היהודי, – עדן ועדנים עברו מאז. וגם התקופה ההיא רחוקה היא בכל זאת מעט מתקופתנו הזאת, ושונה ממנה. זכרו של חורבן חדש, חורבן של המאה העשרים דרך משל – כמה יותר קרוב יהיה אל הלב ואל השכל. וכמה רב יהיה החומר ההיסטורי שישאר אחריו בכל הארכיונים. על הפרובלימה שלו, על קנאיו ועל בעלי יבנה שלו. במקום אותה ישיבה של יוחנן בן זכאי ודאי תאריך כאן האוניברסיטה של ד"ר מאגנעס, למשל, כמה שנים. והחורבן יהיה על יסודות לאומיים טהורים, בנוסח המאה העשרים, ולא מעורב באמונות דתיות משונות מעט, כקודמו. החורבן השלישי הזה ימצא מספיק להוכיח לגויים בברור ובמפורש שגם היהודים הם בני אדם, ועוד איזה בני אדם! כמה מסוגלים היו להעמיד טיפוסים בריאים תוך זמן קצר כל כך! וכמה גדולים הכוח והחיוניות הצפונים בנצח הפזורה היהודית! גם אפשר יהיה לחתום איזה כנוס ספרותי חדש, וקרוב יותר אל הטעם האירופי. והפעם אפשר יהיה להוכיח לגויים שחור על גבי לבן, שהם הם האשמים האמיתיים והיחידים בזה שהיהודים האומללים, – סליחה, העם היהודי המפואר – אינם בפועל ממש ככל העמים, באשר הרי באמת ובתמים לא נתנו להם הגויים הללו את מולדתם. ואפשר יהיה גם להם לשיר בשירים על כוח הסבל המפליא של היהודים במגע עם אדמתם. ועל כוח הגבורה הנערץ – ואם גם הנתעה של הקנאים היהודים, וגדולות ונפלאות כהנה וכהנה. וכלפי פנים אפשר יהיה להוכיח באותו ובמופתים חותכים וברורים שרק הקנאים חמומי-הראש הללו רק בשלהם בא החורבן הגדול הזה, באשר לא ידעו לבצור את רוחם עוד מעט, כחוק היהודים מאז ומעולם.

והמופת הזה יהיה משכנע מאד. הקנאים הללו הלא באמת ובנכון חמומי-ראש הם, שאין דעתם שקולה עליהם. ואין ספק כי רבים גם רבים יהיו המשגים והמדחות שיעשו. כי רק מי שאין דעתו שקולה עליו, ומי שעדיין אין דעתו שקולה עליו, ומי שלא עמד על מהותה האמיתית של היהדות, רק אלה יכולים להאמין שתתכן תנועה לאומית יהודית, ושתתכן תנועת שחרור יהודית, ושאפשר להלחם למדינה ולחרות, ועל מדינה ועל חרות, על גבי הקרקע הטבעי והזר והבוגד הזה של היהדות. רק כאלה יוכלו להאסוף אל דגלם של קנאים יהודיים ונוסף על אלה מרי הנפש והנואשים, אלה אשר לבם יודע את היהדות ושוקד להסתיר את עריתה מהכרתם, וביודעים ובאין יודעים שואפים הם אל כתר הגבורה האחד שיכולה היהדות להעניק לבניה, גבורת המות והכליון – למות בידי תלנים, רוצחים כמקדשי השם, או ליפול חלל כגבורי המות המופתיים של מצדה. לא מלחמה עד הנצחון הוא הכוח המחזיק באלה, כי אם מלחמה עד הסוף האחד וחברור, כקודמיהם בכל דברי ימי הארוכים של היהדות.

וביודעים ובאין יודעים, האם לא אל התכלית הזאת של חורבן שלישי הולכת הציונות, ולקראתו דרוכים כל חושיה, על הוגי הדעות שלה, ועל מתקני העולם שלה, על חלוציה ועל קנאיה? האם לא אל הקבר הזה מדדים הם במצחלות ובתרועת תחיה על שפתים, כמאמר משורר הנערץ ביאליק, – זה היהודי הגדול והמובהק היודע כי 'כשאין עם רוצה לגלות אינו גולה', וכי החורבנות כשיבות-ציון גלוי של כוח פנימי הוא, של תכונה עצמית, וכי מחזור החורבנות חורק פנימי הוא בהיסטוריה היהודית, כדברי משאו על השניות בישראל? וכי לא ביאליק זה הוא הוא יסוד מוסד ונאמן לחנוך-הציוני? אבל אין לנו להוגיע את זכרוננו בעבר הרחוק דוקה, גם לא לאמץ את כוח המחשבה והדמיון לגבי העתיד שאיננו רחוק כל כך. די לנו לשאת את עינינו סביב ולראות את גבורי היהודים ואת מנהיגותיהם, את קטניהם ואת גדוליהם, כיום הזה. כמה אחת היא התמונה הזאת, כמה אחת היא מאז ומעולם. [...]

לא עם המלחמה הזאת ולא עם הטבע הנאצי התחילה הריאקציה היהודית מתפשטת. אבל עם המלחמה ועם הטבח הנאצי פתחה בהסתערות גדולה ומכוונת ושיטתית. המנגנונים הציוניים לטפול במהגרים נשארו בלי לקוחות ובאפס מעשה. המפלגות והגופים הציוניים השונים נשארו בלי תגבורת. ובאפס מעשה. ועיניהם נפקחו פתאום לראות שגם פה בארץ יש נוער שאפשר לטפל בו, ושהנוער הזה יכול למלא את מקומם של המהגרים שהמלחמה סגרה עליהם את הדרך. ומעט מעט התחילו תופסים שהנוער הזה איננו כלל וכלל כמות מבוטלת כל כך, ואפילו בשנים של הגירה יש לתת עליו את הדעת. ומעט מעט

חודרת בהם ההכרה שבין ירצו ובין לא ירצו, עוד כמה שנים והנוער הזה הוא שיקבע את פרצופו של הישוב. וההכרה כי הנוער הזה זר להם ולבו רחוק מהם ומתסביכיהם – ההכרה הזאת התחילה מדריכה את מנוחתם.

והטבח הנאצי הוסיף והחריף את כוחה של העירייה בלבבם של המהגרים, ועמה את 'שאלת-העברים' של הציונות. המהגרים כולם הזדעזעו מן הטבח וממלחמות הגיטו אשר בסיומו של עומק הויתם האישית והיהודית. הנוער העברי – הדבר לא נגע אלא בנימה האנושית שלו בלבד. וגם זה מתוך התנכרות לגבורת השפן שבהגבה היהודית. וגם זה מתוך רוגז מחלחל על שאת אלה מבקשים להציב לו לדוגמה ולמופת. וגם זה דהה והלך ונמוג והלך עד כדי אדישות ושאת לנוכח השמוש היהודי הנחות והריק והטורד בכל אלה, אשר המשורר היהודי הגדול ביאליק היטיב מאין כמוהו לנסחו בכל חרפתו כבר לפני ארבעים שנה, עם הטבח הקטן של קישינב ("בעיר ההריגה"). ובלבו של הנוער העברי לא נשאר מכל אלה ולא כלום. ולמרות כל ההטפה וההכרזות והעתונות והספרות והנאומים וההצגות המחושבות, אין דבר יכול לחדור אלא למוחו בלבד. בגדר חשבון זה, שמספרם של המועמדים היהודיים להגירה לארץ הזאת ולהתבוללות בתוכה הנה פחת – כך וכך. והדבר הזה מרעיש כל לב ציוני. והדבר הזה מרעיש כל לב ציוני ביתר יחוד בידעו כי מאחר שמספרם של המועמדים היהודיים להגירה אל הארץ הזאת פחת במדה ניכרת, מעתה אפילו הטוב שבציונים לא יוכל להתעלם מכך שאת פניה של הארץ הזאת יקבע הנוער העברי במדה מכרעת.

והציונים נותנים את פניהם אל הנוער העברי לכבשו ליהדות. לשרש מקרבם את כל הזר ליהדות והמוזר לה. הם מסתערים על הנוער הזה בכל כוחם, בכוח הארגון, ובכוח הכסף, ובכוח הסמכות של האבות ועולי-הרגל, באמצעות בתי ספר וארגוני הנוער, כחוקים וכבלתי חוקיים. בשם הציונות-הבונה ובשם הציונות-המהפכנית ובשם המשמעת ובשם המחותרת ובשם כל גדולי היהדות והציונות מאז ומעולם.

והנוער העברי עומד לפני ההסתערות היהודית החזקה תוהה ומפורד. ואם לבו יודע את מבוקשו, ההכרה העברית טרם באה על גבושה באלפיו. ובאשר אורית היהדות מעמעמת עליו את לבו מילדות, ובאשר אורית הציונות משלחת סביבו רוח אשר לא רוחו הוא, ונותנת עליו מסגרות המיוסדות על עיקריה ושאלותיה של הויה אחרת וזרה, שאינה מן המציאות שלו – לכן תוהה בו רוחו. ובאשר לכל המחשבות אשר עליהן במקשים לחנך אותו זר לו, מבקש הוא מגן לעצמותו בהתרחקות ובהתרחקות מכל מחשבה. ובאשר כלל הרגשות אשר עליהן מבקשים לחנך אותו זר לו, מבקש הוא מגן לעצמותו בהלעגה על כל רגש ובספקנות לגבי כל רגש.

ונוער מנערי העברים אשר בתוקף המסיבות, ומהעדר ברירה, בכוח

האמביציה ובדמותו למצוא מוצא לנפשו ודפוס לעצמותו במסגרת מן המסגרות היהודיות – הוא משלם על כך בלבו ובמוחו. הוא מלמד את פיו העברי את מלל המליצות היהודיות הזרות לו. הוא מאלף את לבו העברי לעשות את עצמו כחולה את חולי היהודים. על עיניו העבריות הוא שם משקפי יהודי ומוחו העברי לומד להפוך בדפוסים יהודיים ובמושגים ציוניים. כושר העשייה שלו איננו נפגע. אבל עוד מעט ולפנינו איש שלבו צבוע מרגשות לא לו, ומוחו אטום ממושגים זרים לו ועיקרים הנטולים ממציאות שאינה שלו, ופיו ממלל על דברים שאינם בלבו ועיניו נטויות לסלף כל מראה אשר לפניו כמצות היהודים המלומדה. כי מחשבת לבו זרה, וחלך נפשו יש בו מן הסכנה ורק הדבר הזה לבו נדרש ממנו: לא לחשוב את מחשבתו, ולא להרגיש את רגשותיו, ולהיות בורג עושה במכונה הציונית הגדולה של נצח [...]